

Анжеліка Попович

Українське мовознавство про інформаційне забезпечення стилістики в період розстріляного відродження

Статтю присвячено аналізу поглядів українських мовознавців на інформаційне забезпечення вишівської стилістики періоду Розстріляного Відродження. Увагу акцентовано на погляди С. Бевзенка, І. Білодіда, С. Єрмоленко, Л. Масенко, З. Франко, Ю. Шевельова та інших.

Ключові слова: лінгвістика, мовознавці, інформаційне забезпечення, період Розстріляного Відродження, українська мова, стилістика.

У 20–40-і рр. ХХ століття відбулося становлення інформаційного забезпечення вишівської стилістики української мови.

С. Я. Єрмоленко небезпідставно стверджує: *«Як наймолодша мовознавча дисципліна стилістика виокремлюється в 20–30-і роки ХХ ст., набуваючи ознак системи впорядкованих і взаємопов'язаних понять, проектуючись на галузь загального, теоретичного мовознавства, а також сферу практичного оволодіння мовою»* [5, с. 260].

«Внаслідок заборони, накладеної у 30-х роках на всі лінгвістичні та лексикографічні праці, створені в попереднє десятиліття, мовознавча спадщина періоду Розстріляного Відродження мало досліджена», — констатує Л. Т. Масенко [10]. Відтак цей період інформаційного забезпечення вишівської стилістики української мови вартий уваги.

Перші напрацювання зі стилістики української мови віднаходимо в таких працях: В. І. Сімович *«Граматика української мови»* (1917 р.), В. Г. Домбровський *«Українська стилістика і ритміка»* (1923 р.), О. Б. Курило *«Уваги до сучасної української літературної мови»* (1920 р.) та *«Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю»* (1923 р.), І. І. Огієнко *«Український стилістичний словник»* (1924 р.), М. Ф. Сулима *«Українська фраза. Коротенькі начерки»* (1928 р.), М. Д. Гладкий *«Наша газетна мова»* (1928 р.) і *«Мова сучасного українського письменства»* (1930 р.), Б. Д. Ткаченко *«Нарис української стилістики»* (1929 р.), О. О. Синявський *«Норми української літературної мови»* (1931 р.) і *«Порадник української мови»*

(1922 р.), О. М. Матвієнко «Стилістичні паралелі. Проти пуризму» (1932 р.), С. С. Смеречинський «Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» (1932 р.), Л. А. Булаховський «Основи мовознавства» (1931–1932 рр.), Н. А. Каганович «На мовно-стилістичні теми» (1934 р.), П. П. Плющ «Збірник вправ з стилістики» (1939 р.).

Прикметно, що в 20–40-і рр. ХХ століття відбулося становлення інформаційного забезпечення стилістики української мови як науки й навчальної дисципліни та її формування, переважно, на помежів'ї з іншими галузями мовознавства, зокрема історією української літературної мови, орфографією, лексикологією, граматиною, культурою української мови, риторикою, основами теорії літератури тощо.

За твердженням Ю. В. Шевельова, *«Українське мовознавство може пишатися багатьма справді блискучими постатями. Після блискучого троезір'я 19 сторіччя — Олександра Потебні, Костя Михальчука, Павла Житецького другий гребінь піднесення знаменували двадцять роки нашого сторіччя, коли працювали В. Ганцов, О. Курило, П. Бузук, Є. Тимченко, О. Синявський, М. Сулима, І. Зілінський, В. Сімович... Вагу цих мовознавців оцінив, між іншим, і радянський режим: усі ці мовознавці, що були в сфері засягу режиму, були знищені, докладно всіх зусиль, щоб знищити їхні твори, замовчати відкрите ними»* [16, с. 5].

Навіть у період наступу на українізацію й репресивної політики ВКП(б) здійснювалися мовознавчі наукові дослідження, тривала робота з унормування української літературної мови, порушувалися питання про необхідність свого шляху та незалежності від впливу інших культур [10]. Це знакові роки для української культури загалом і для мови зокрема.

У радянських лінгвістичних дослідженнях праці зі стилістики української мови, видані друком у період Розстріляного Відродження, згадуються побіжно або з негативного погляду.

Унікає аналізувати цей період розвитку української стилістики І. К. Білодід [12, с. 11–19], а про «Нарис української стилістики» Б. Д. Ткаченка дослідник стверджує, що ілюстративний матеріал *«... часом дібраний без певної естетичної вибагливості»* [12, с. 15]. Про інші українські стилістичні розвідки періоду Розстріляного Відродження в академічній стилістиці 1973 року замовчується.

З. Т. Франко в праці «Мовознавство на Україні за п'ятдесят років» (1967 р.) аналізує дослідження в галузі стилістики за означений період в такий спосіб: *«У 20-і роки і на початку 30-х, з поповненням словесно-виразових засобів української літературної мови відповідно до розширених після Жовтня сфер її функціонування, найбільш помітне місце в галузі стилістики займають статті, рідше монографічні праці з культури мови»* [14, с. 185]. З-поміж праць, які не втратили наукової вартості, вона називає «Паралельні форми в українській мові» О. Б. Курило та «Нарис української сти-

лістики» Б. Д. Ткаченка. Останню з названих праць кваліфікує як *«першу в українській стилістиці спробу систематизації тих мовних явищ, які проєктуються на сферу стилістики, в тому числі тих, які стосуються тих чи інших стилів і які є носіями тих чи тих стилістичних властивостей...»* [14, с. 186], і продовжує: *«... на свій час вона була найкращим і науково найкваліфікованішим посібником з практичної стилістики української мови»* [14, с. 187].

Ю. В. Шевельов у передмові до п'ятого видання книги О. Б. Курило *«Уваги до сучасної української літературної мови»* пише: *«... в третьому виданні вона стала широким порадником в основних синтаксично-стилістичних питаннях української літературної мови. Як настільна книга літературних редакторів вона визначила собою весь напрям їх праці на довгі роки»* [8, с. 4].

Водночас були й негативні відгуки про *«Уваги до сучасної української літературної мови»*. С. І. Василевський гнівно висловлювався: *«Виразним представником цієї контрреволюційної програми української буржуазії в українському мовознавстві є безумовно Курило, автор 'Уваг до сучасної української літературної мови'. Ми маємо всі підстави так говорити, бо врешті саме 'Уваги' довгий час були найавторитетніші в мовних питаннях, саме в 'Увагах' сконденсовано найбільше націоналістичної зарази, саме 'Уваги' заподіяли чи не найбільше шкоди, що й тепер ще дається взнаки, саме 'Уваги' були продовженням отой буржуазно-націоналістичної ошуканської програми під зялозеним, спаскудженим 'народницьким' прапорцем.*

Побіжний огляд усього того, що зібрано в 'Увагах', переконує з усією категоричністю в тому, що це згусток ідеології українського націоналізму. Починаючи від 'Вступного слова', де кожна літера буквально агітує за націоналізм...» [3].

1929 року в Харкові Б. Д. Ткаченко, український мовознавець-україніст доби Розстріляного Відродження, учень О. Н. Синявського, під керівництвом Л. А. Булаховського здійснив першу спробу створення окремого спеціального курсу стилістики української мови *«Нарис української стилістики»*. Новаторська значущість лекцій полягала у віддзеркаленні стилістичних явищ української мови, залученні ілюстративного матеріалу з художньої літератури, фольклору, народно-розмовної мови.

С. П. Бевзенко так відгукується про це видання: *«Вона була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики, в якій уважний читач, зокрема студент і вчитель, міг знайти і конкретні практичні поради щодо вживання окремих груп лексики, фразеологізмів, граматичних форм тощо... Після цієї праці тривалий час не з'являлося друком більш-менш серйозних розвідок з питань української стилістики»* [1, с. 116]. Про праці В. Г. Домбровського, О. М. Матвієнка, С. С. Смеречинського та інших жодних зауваг немає.

О. Н. Синявський у практичному підручнику «Норми української літературної мови» почасти тлумачить стилістичні особливості відмінкових форм іменника; подає зауваги щодо використання прикметникових форм у художньому стилі та діловій мові, визначає їхні стилістичні функції; аналізує стилістичне використання дієслівних форм; характеризує різні «стилістичні ефекти» синтаксичних одиниць і т. ін.

Децю пізніше Ю. В. Шевельов сміливо стверджував: *«Тільки через двадцять років після появи 'Норм' Синявського вийшов колективний 'Курс сучасної української літературної мови' під редакцією Л. Булаховського, який де в чому переглянув підхід Синявського, а де в чому деталізував його, але ледве чи перевершив. Праці Синявського і його однодумців живуть у самому характері сучасної української літературної мови, але вони зберігають свою актуальність і як поради, джерело довідок і цілком ще сучасні й живі наукові розвідки»* [15].

«Своєрідним відсадком потєбнянства — спершу в Варшаві, а після 1914 р. у Києві — став гурт дослідників стилістичної синтакси українщини з Євгеном Тимченком, Миколою Сулимою, Оленою Курило й, мабуть, Сергієм Смеречинським», — зауважує О. Т. Горбач [4, с. 9]. С. С. Смеречинський «Пропагував уживання народнорозмовних конструкцій в усіх стилях, включно з публіцистично-науковим, і це стягнуло на нього 1934 р. напади партійно-офіційної критики О. Сабалдира та ін., а далі — репресії, арешт і загибель» [4, с. 10].

Праця С. С. Смеречинського «Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» — це підвалини сучасної стилістичної морфології та стилістичного синтаксису, зокрема стилістичні норми побудови окремих синтаксичних конструкцій, правильне вживання відмінків, стилістична навантага категорії роду. Повсякчас дослідник звертає увагу на українську народну мову, порівнює стилістичні явища української мови з конструкціями, притаманними російській, польській та іншим мовам.

Після появи «Нарисів» С. С. Смеречинського в Інституті мовознавства АН УРСР, який очолював Н. А. Каганович, розпочалася їхня нищівна критика, зокрема в статті Г. О. Сабалдира «Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації» [11]: *«Підсумовуючи все сказане тут, ми робимо висновок, що автор сфальсифікував мовні факти, по націоналістичному висвітлив питання орудного присудкового; його висновки неправдиві, ворожі, шкідливі»* [13, с. 212]; *«Праця С. Смеречинського є яскравий зразок боротьби націоналізму з творчим процесом розвитку української мови. Автор рішуче й категорично виступає проти позовтневого мовного процесу»* [13, с. 218]; *«Ми не будемо зупинятися на дрібніших питаннях 'Нарисів' С. С. Смеречинського, бо вважаємо, що й поданого досить, щоб переконатися в шкідливому, націоналістичному трактуванні мовних фактів у рецензованій праці, а відтак визнати її за твір ворожий, що його негайно треба знищити, бо важко, мабуть, знайти виразніший націоналістичний твір в українському мовознав-*

стві, що фальсифікують факти української мови..., що намагаються позбавити українську мову інтернаціональних термінів, що створюють бар'єр між мовою українською і мовами братніх республік, зокрема російською, що ігнорують мову трудящих мас УРСР» [13, с. 219].

Перед цим були негативні відгуки про розвідки О. Б. Курило, А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченка, М. Д. Гладкого, М. Ф. Сулими, зокрема публікація С. І. Василевського «Добити ворога» [3]: «Це вони — агенти української буржуазії — усякий новий факт української мови таврували знаком 'русизм' і таким чином уперто працювали над тим, щоб скувати розвиток української мови, щоб спрямувати його біг на капіталістичний шлях, щоб створити бар'єр між мовою українською і мовами братніх республік, зокрема мовою російською» [3].

У 1957 році І. К. Білодід намагався «Осиковий кіл забити в могилу зліквідованих мовознавців 'двадцятників'» [4, с. 14]: «О. Курило, М. Сулима, С. Смеречинський і подібні пропонували 'правила', — як в українській мові уникнути 'чужої собі тропи, що нею йде російська мова', як 'очистити' сучасну українську мову від 'росіянізмів' і т. п. Націоналістичні мовознавці намагалися 'вичистити' з української мови елементи в термінології, фразеології, синтаксичних конструкціях. Натомість рекомендувалося запроваджувати лінгвістичні раритети, застарілу і віджили лексику, фразеологію, мовні елементи примітивно-хуторянських смаків. Ці настанови відбилися і в тих словниках, фразеологічних збірниках, граматичних працях, які були підготовлені з участю націоналістичних мовознавців» [2, с. 14–15].

Підтримував І. К. Білодіда й М. А. Жовтобрюх: «Найбільш сконденсовано архаїзаторські погляди на синтаксичну структуру української мови викладені в книзі С. Смеречинського 'Нариси...' (1932), тому вона не становить будь-якої наукової та практичної вартості...» [7, с. 3].

С. Я. Єрмоленко на початку ХХІ століття слушно визнає: «Вивчення мово-стилю як певної структурної цілісності, на відміну від опису стилістичних засобів української мови, розпочалося у 50–60-і рр. 20 ст. До того часу стилістичні явища вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20–30-х рр. 20 ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смеречинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» [6, с. 652].

Незважаючи на те, що 1930-і роки — «доба великого терору української мови», а також «... Усю, майже без винятку, плідну працю мовознавців 20-х років було оголошено 'шкідницькою й націоналістичною', 'спрямованою на відрич української мови від російської'. Нищівної критики зазнала передусім орієнтація цих авторів на народну мову і мову пам'яток як на головні джерела для усталення норм літературної мови. Навіть мову українських письмен-

ників XIX ст., що на них посилається С. Смеречинський... Тавро 'українського фашизму' було накладено на все мовознавство, на всі наукові видання Інституту української наукової мови і Науково-дослідного інституту мовознавства...» [10], — у цей період закладалися основи інформаційного забезпечення стилістики української мови в надрукованих спеціальних працях (В. Г. Домбровський, І. І. Огієнко, Б. Д. Ткаченко, О. М. Матвієнко, Н. А. Каганович, П. П. Плющ), у введених окремих розділах зі стилістики (Л. А. Булаховський) та більшою мірою в загальномовознавчих розвідках через аналіз дотичних питань (В. І. Сімович, О. Б. Курило, М. Ф. Сулима, М. Д. Гладкий, О. Н. Синявський, С. С. Смеречинський).

Ми погоджуємося з думкою Т. Б. Лукінової: «У 20–30-і роки написано славні сторінки історії українського мовознавства. Цей період вражає і грандіозністю глибоко продуманих і далекоглядних планів і задумів, і масштабами створеного невеликою кількістю талановитих, висококваліфікованих учених, і ще більше — трагізмом долі багатьох із них... Часто-густо вони йшли неторованими шляхами, інколи помилялися, більше змушені були творити під жорстким ідеологічним тиском, гинули під кулями чи в засланнях як 'вороги' і 'шкідники'» [9, с. 38].

Список літератури

1. БЕВЗЕНКО, С. П.: *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*. Вища школа, Київ 1991.
2. БІЛЮДІД, І. К.: *Вивчення історії української літературної мови в радянський час*. Ін: *Дослідження з мовознавства в УРСР за 40 рр*. Київ 1957, с. 3–46.
3. ВАСИЛІВСЬКИЙ, С. І.: *Добити ворога*. Ін: *Мовознавство*, 1934, № 1, с. 23–36.
4. ГОРБАЧ, О.: *С. Смеречинського «Нариси з української синтакси»*. Ін: *Смеречинський, С.: Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)*. Радянська школа, Харків 1932.
5. ЄРМОЛЕНКО, С. Я.: *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)*. Довіра, Київ 1999.
6. ЄРМОЛЕНКО, С. Я.: *Стиль*. Ін: *Українська мова: енциклопедія*. Редкол.: Русанівський, В. М. (співголова), Тараненко, О. О. (співголова), Зяблюк, М. П. та ін. *Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана*, Київ 2004, с. 652–653.
7. ЖОВТОВРЮХ, М. А.: *Дослідження фонетики і граматики української мови*. Ін: *Мовознавство на Україні за 50 років*. Київ 1967, с. 35–78.
8. КУРИЛО, О.: *Уваги до сучасної української літературної мови*. Нові дні, Торонто 1960.
9. ЛУКІНОВА, Т. Б.: *З історії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні*. Ін: *Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України — 75, 1930–2005:*

- матеріали до історії*. Редкол.: Скляренко, В. Г. (відп. ред.) та ін. Довіра, Київ 2005.
10. МАСЕНКО, Л.: *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір*. Видавн. дім «КМ Академія», Київ 2004.
 11. САБАЛДИР, Г.: *Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації*. In: *Мовознавство*, 1934, № 1.
 12. *Сучасна українська літературна мова. Стилїстика*. За заг. ред. Білодіда, І. К. Наукова думка, Київ 1973.
 13. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. За ред. Масенко, Л. Видавн. дім «КМ Академія, Київ 2005.
 14. ФРАНКО, З. Т.: *Дослідження в галузі стилістики*. In: *Мовознавство на Україні за п'ятдесят років*. Відп. ред. Багмут, Й. А. Наукова думка, Київ 1967, с. 185–197.
 15. ШЕВЕЛЬОВ, Ю. В.: *Нормалізація літературної мови*. In: *Синявський, Олекса: Норми української літературної мови*. Українське видавництво, Львів 1941.
 16. ШЕРЕХ, Юрій: *Всеволод Ганцов. Олена Курило*. In: *Юрій Шерех*. За ред. Білецького, Л. Накладом Українського Народного Дому в Торонті, Вінніпег 1954.

Ukrainian Linguistics about Informational Support of Stylistics in Period of Executed Renaissance

Angelica Popovych

The article is dedicated to analysis of Ukrainian linguists' expressions about informational support of teaching Stylistics in higher school in period of Executed Renaissance. The attention is paid to opinions of S. Bevzenko, I. Bilodid, C. Yermolenko, L. Masenko, Z. Franko, Y. Shevel'ov and others.

Key words: linguistics, linguists, informational support, period of Executed Renaissance, Ukrainian language, Stylistics.

Украинское языковедение об информационном обеспечении стилистики в период расстреляного возрождения

Анжелика Попович

Статья посвящена анализу взглядов украинских языковедов на информационное обеспечение стилистики высшего учебного заведения в период Расстрелянного Возрождения. Внимание акцентировано на взглядах С. Бевзенко, И. Билодида, С. Ермоленко, Л. Масенко, З. Франко, Ю. Шевелева и других.

Ключевые слова: лингвистика, языковеды, информационное обеспечение, период Расстрелянного Возрождения, украинский язык, стилистика.